

УДК 373.3.015.3:316.454-057.874

Федан Т. В.

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-5561-5860>

Аспірант кафедри педагогіки, психології і методики технологічної освіти,
студентка магістратури факультету дошкільної,
початкової освіти і мистецтв
Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(Чернігів, Україна) E-mail: tanyafedan.tf80@gmail.com

ЗАПОБІГАННЯ БУЛІНГУ СЕРЕД УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Сьогодні з явищем булінгу можна зустрітися, навіть, серед учнів молодшого шкільного віку. І це явище стає все далі поширеним. Невміння педагогів правильно організувати клас, створити доброзичливий психологічний клімат в дитячому колективі, створити освітній простір, який дасть можливість дітям навчатися без стресу, без страху і ненависті до школи призводить до негативних наслідків, іноді трагічних.

Мета роботи: розглянути явище булінгу серед учнів молодшого шкільного віку та розкрити особливості роботи вчителя початкових класів щодо запобігання булінгу у дитячому колективі.

Методологія: проведено теоретичний аналіз та узагальнення психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження.

Наукова новизна: узагальнено дефініцію «булінг»; розглянуто причини булінгу серед учнів молодшого шкільного віку та особливості поведінки агресора, жертви та спостерігачів; розкрито особливості роботи вчителя початкових класів щодо запобігання булінгу в дитячому колективі.

Висновки. У статті наведено декілька трактувань понять булінгу різними науковцями, його форми та причини прояву у дитячому колективі. Розглянуто особливості роботи вчителя початкових класів, його поведінки щодо запобігання даного явища серед учнів молодших класів.

Найбільш вдалий час для профілактики насильства – молодша школа. Завдання вчителя – навчити дітей позитивної взаємодії. Це можливо, коли маленький колектив живе не тільки навчанням, але й іншими позакласними заходами: конкурсами, змаганнями, спільним проведенням дозвілля. Допмагають також спільностворені правила класу. Їх можна виписати на окремому плакаті і повісити в класі. Вони не мають бути формальними. Учні і вчитель повинні слідувати за дотриманням цих правил і обговорювати, що це можна зробити, щоб клас став дружнім і згуртованим. До цих процесів важливо долучати батьків.

Запобігти насильству простіше, а ніж притушити його та виправити наслідки.

Ключові слова: булінг, насильство, агресія, цькування.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сьогодні надзвичайно гостро постає проблема агресивної поведінки у міжособистісних стосунках учнів молодшого шкільного віку. Особливого поширення набувають прояви систематичної, довготривалої агресії одних учнів по відношенню до інших, коли в ситуацію прояву агресії поступово «включається» весь учнівський клас.

На сьогодні збільшується кількість фіксованих випадків даного явища, що призводить до низки педагогічних, психологічних та медичних наслідків. В Україні не проводяться систематичні загальнонаціональні дослідження цього явища (лише поодинокі), і тому не недостатньо запропонованих методів профілактики та корекції даного явища.

Аналіз основних досліджень і публікацій з порушеної проблеми. Дослідженням дефініції булінг, займалися переважно західні науковці. Одним із перших, хто досліджував булінг був норвезький учений Д. Ольвеус, який визначив дане явище в шкільному колективі як ситуацію, в якій учень неодноразово, тривалий час стає об'єктом негативних дій та нападів з боку одного учня чи кількох учнів. Н. Данконсон, П. Махоні, П. Рандол, Дж. Салісбері, Д. Ольвеус, Х. Лейман, Л. Кішлі, І. Кон, К. Лоренс та ін. В Україні проблемою булінгу на системному рівні займається Міносвіти. Воно створило ініціативну групу, яка займається розробкою програми онлайн-курсу для вчителів, щоб пояснити що таке булінг і як йому протидіяти. Серед українських науковців, які розглядали булінг як соціальну проблему А. Губко, Л. Лушпай, О. Беляєва, С. Крутова, І. Сидорчук та ін. Проблему профілактики та подолання булінгу досліджували Е. Воронцова, Н. Прибіткова та ін.

Мета роботи: розглянути явище булінгу серед учнів молодшого шкільного віку та розкрити особливості роботи вчителя початкових класів щодо запобігання булінгу у дитячому колективі.

Методологія: проведено теоретичний аналіз та узагальнення психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження.

Наукова новизна: узагальнено дефініцію «булінг»; розглянуто причини булінгу серед учнів молодшого шкільного віку та особливості поведінки агресора, жертви та спостерігачів; розкрито особливості роботи вчителя початкових класів щодо запобігання булінгу в дитячому колективі.

Виклад основного матеріалу. Поняття булінг походить від англійського слова *bully* – хуліган, забіяка, грубіян та означає утиск, дискримінацію, цькування будь-якої людини. Наразі не має чіткого визначення цього терміну. Поняття булінгу розглядається різними авторами по-різному.

У Законі України «Про освіту» поняття булінгу трактується так: «булінг (цькування) – діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого» [3].

Д. Лейн асоціює булінг із шкільним цькуванням і погоджується з Роландом, що булінг являє собою тривале фізичне чи психічне насильство з боку індивіда чи групи відносно індивіда, який не здатен захистити себе у даній ситуації [5; 7].

Психотерапевт І. Бердишев визначає булінг як свідоме довготривале насильство, що немає характеру самозахисту, і таке, що виходить від однієї або декількох осіб [1].

На думку соціолога І. Кона, булінг – це залякування, фізичний чи психологічний терор, який спрямований на те, щоб викликати в іншого страх і тим самим підкорити його собі [4].

Зазвичай це тривалий процес свідомого жорстокого фізичного і психологічного ставлення однієї людини (або групи людей) до іншої.

Булінг, або цькування – це агресивне переслідування, культура безкарного насильства, яке здійснюється в колективі. Але, потрібно розрізняти булінг і конфлікт. Конфлікт між двома (або більше) особами – це не завжди булінг. Конфлікт – це історія стосунків двох людей або двох груп, які намагаються усунути розбіжності, можливо через суперечку, дискусію або змагання. Конфлікт не має ознак фізичного або психічного насильства. Щойно вони з'являються, дорослі повинні зрозуміти, що перед ними булінг (цькування) і не помічати його – злочин.

Існують дві основні форми цькування: психологічне; фізичне [6].

Психологічне цькування – це погрози, глузування, наклеп, поширення пліток, ігнорування, ізоляція в колективі, інтриги, шантаж, вимагання тощо.

Фізичне цькування – це побой, навмисне травмування, псування та крадіжка майна жертви.

Окремою формою цькування є кібербулінг. Це цькування за допомогою СМС, погрози в соцмережах, розповсюдження ганебного контенту: фотографій, відео, історій листування тощо.

Вибір форм булінгу залежить від віку та статі учасників. Булінг серед дітей молодшого шкільного віку зазвичай менш жорстокий, ніж серед підлітків. Хлопці частіше застосовують фізичну форму, а дівчата – психологічну.

Природно, що коли діти ростуть вони стають учасниками соціальної взаємодії. Багатьом із них необхідно змінити так звану конформну групу.

Конформіст – це людина, що боїться відрізнятись від більшості. Вона дуже хоче в усьому бути схожою на інших. Переймає ідеї, моду, манери, словом все, що популярне в її середовищі. Прагнення пристосуватися найсильніше проявляється в період дорослішання.

У класі часто діти об'єднуються за інтересами та вподобаннями, тобто за добрих та позитивних підстав. Але бувають такі моменти, коли деякі діти не підтримують ці інтереси та вподобання. І тоді починається цькування таких дітей.

Жертва цькування зазвичай відрізняється від решти. Вона занадто чутлива або дуже розумна, або навпаки інтелектуально загальмована та має погано розвинені соціальні навички.

Важливо усвідомлювати, що булінг – хвороба колективу. Щоб виправити таку ситуацію необхідно кардинально змінювати відносини в класі та робити їх позитивними. Не слід вважати, що булінг – проблема лише жертви. Насильство у класі – це проблема усього класу, зокрема і вчителя.

Булінг процвітає там, де відсутні моральні принципи і норми, відсутні чіткі і зрозумілі правила, де недостатній контроль з боку дорослих. Він посилює нездатність дітей до рефлексії та адекватного прояву почуттів, невміння ідентифікувати їх; викликає дефіцит емоційних реакцій, труднощі в розрізненні емоцій і тілесних відчуттів. А також призводить до алексетемії, до нездатності особи називати емоції, пережити нею самою або іншими людьми, тобто переводити їх у вербальну площину.

У процесі булінгу беруть участь: агресор (або нападник), жертва та спостерігачі. Кожен учасник має характерні риси, які впливають на його поведінку і місце в дитячому колективі.

Агресорами найчастіше стають діти, які ростуть без заборон та авторитету дорослих, але водночас їм бракує уваги та поваги з боку старших. У дітей-агресорів яскраво виражені нарцистичні риси характеру, їм весь час доводиться самостверджуватися, за рахунок інших людей доводити власну перевагу.

Агресорам необхідні глядачі. Адже, саме перед ними вони можуть продемонструвати свою домінуючу поведінку.

Найчастіше причина агресії – страх агресора. Булер боїться сам стати жертвою, якою він уже є вдома. Домашнє насильство – благодатний ґрунт для булінгу в школі. 50 % шкільних агресорів страждають від жорстокого поводження у власній родині.

Домашнє насильство іноді має вигляд турботи про дитину чи її майбутнє. Наприклад, якщо мати або батько не дають дитині спокою через оцінки, кричать на неї і ображають за погані результати, позбавляють прогулянок і спілкування з друзями, створюють жорстокий режим занять і не залишають часу для відпочинку, дитина буде вести себе в школі так само. Тобто буде вимогливою, дратівливою та надмірно прискіпливою. Втім, більш слабких учнів такі діти зневажають.

Нападник, якщо це хлопець, найчастіше є шанувальником культу сили та насильства. Соціальні норми і правила для нього не мають значення. Усі питання він вирішує за допомогою конфліктів, крику, шантажу, фізичних погроз і побоїв, часто бреше.

Нападник дівчина найчастіше діє нишком. Іноді булінг серед дівчат – це інструмент для боротьби з суперницями. При цьому жертва не обов'язково повинна кидати виклик відкрито, достатньо бути красивішою чи успішнішою, мати кращий телефон чи одяг.

Дівчата, які організують булінг, як правило, мають високий соціальний авторитет. Вони впевнені у своїй зовнішності і зазвичай мають все. Як правило, батьки потурують їхнім примхам і часто в присутності дитини висловлюють зневагу до оточуючих. Ставлення цих дівчаток до світу – меркантильне, а до людей – споживацьке.

Булінг не відбувається без посередньої участі дорослих. Нажаль, але дуже часто він починається саме із потурання дорослих.

У школі, особливо у молодших класах, вчитель має непохитний авторитет серед дітей. Все, що він каже діти сприймають як істину чи спонукання до дії. Наприклад, вчитель робить зауваження дитині: «Тільки дурні не можуть слідувати за текстом». Діти в класі частіше за все розуміють, про кого в класі говорить вчитель. До того ж, іноді вчитель відкрито і безсоромно називає прізвище учня. Деякі педагоги навіть придумують дітям прізвиська і ображають їх в присутності однокласників. Інші транслують своє зневажливе ставлення до учня за допомогою тону чи виразу обличчя. Таким чином вони самі визначають майбутню жертву булінгу.

Діти з легкістю приймають позицію вчителя. Вони бояться опинитися на місці цього учня, страх паралізує почуття дітей і вони дійсно починають сприймати дитину, на яку вказав вчитель, як погану чи недолугу. Починають цькувати її.

Однак, яке б не було ставлення вчителя до дитини, педагог не має права оголошувати свої особисті враження на загал.

Батьки також часто долучаються до булінгу. Вони створюють групи, наприклад, у Viber або WhatsApp, і розпочинають цькування батьків «незручних дітей». Тобто таких, які з різних причин не відповідають соціальним нормам колективу. За словами вчителя, ці діти можуть поводитися провокативно або ж мати особливі освітні потреби. Саме тому вони тягнуть клас униз. Таким чином, саме вчителі стають ініціаторами батьківського булінгу. Такі дії є неприпустимими.

Об'єктом булінгу, тобто жертвою, може стати будь-хто несхожий на інших. Найчастіше в розряд жертви потрапляють діти, які відрізняються від своїх ровесників, наприклад, фізичними даними, успіхами в навчанні, матеріальними можливостями, навіть просто характером.

В основі психіки жертви лежить невдоволеність собою або вина. Особливо яскраво це проявляється у дітей, які дійсно мають ті чи інші особливості розвитку: гіперактивність, синдром дефіциту уваги, заїкання тощо. У зоні ризику також діти, яких не підтримує сім'я і які не мають довірчих відносин з рідними.

Іноді жертвами цькування стають забійкувати діти, які емоційно і болісно реагують на будь-яке зауваження або прохання. Їхня агресивність має реактивний характер і походить від високої збудливості й беззахисності.

Важлива обставина булінгу – жертву ніхто не захищає. Наприклад, молодших школярів у туалеті б'ють старші діти, або над слабкішими дітьми знущаються фізично слабкі однолітки. Але на це ніхто не реагує і цькування продовжується.

Деякі діти не захищаються через твердження батьків і вчителів, що битися це погано. Але, якщо цих дітей переконати, що захищати себе можна і потрібно, то ситуація стає менш трагічною.

Іноді, на жаль, дорослі намагаються пояснити дитині, що є якісь міфічні причини, чому цькують саме її. Наприклад, «Ти був неуважний, тому вони глузують з тебе», «Ти поводиш себе погано – не вивчив вірш, тому вони тебе образили», «Ти одягнула не ту сукню», «Ти маєш неприємний вигляд», «Ти погано пахнеш», «Ти дійсно товста» тощо. Це все неприпустимі спроби пояснити жертві, що вона сама в усьому винна. Наступного разу знайдеться ще якась причина, але цькування на цьому не закінчиться. Завжди слід пам'ятати, що жертвою за різних обставин може стати будь-яка дитина чи навіть учитель.

У цькуванні можуть брати участь будь-які діти. Для багатьох з них – це спосіб самовиразитися або спосіб самозахисту. Інколи відбувається стадний інстинкт, коли діти неусвідомлено приєднуються до більшості і їм стає складно зупинитися.

Таким чином, унаслідок булінгу агресори отримують нездоровий досвід всесилля й безкарності. У жертв цькування знижується самооцінка. Вони втрачають віру в людей, можливе навіть сповільнення емоційного розвитку. Спостерігачі страждають від сорому та страху. Наслідки булінгу бувають навіть трагічними.

Учителям слід пам'ятати, що у випадку булінгу потрібно діяти негайно. В молодшій школі проблему булінгу вирішити простіше ніж у старшій. У цьому віці у школярів ще не повністю сформовані моральні принципи і вони спираються на думку вчителя.

Досить буде провести бесіди з усіма учасниками цькування, показати непривабливість поведінки агресорів і вказати власне негативне ставлення до подій. Потрібно наводити такі приклади, щоб кожен відчув себе на місці жертви. Слід пояснити, що люди різні і у кожної людини є особливості, які можуть не подобатись іншим. Але до всіх потрібно відноситись з повагою.

Необхідно ввести нові правила поведінки і нову відповідальність. Запропонувати формальним і неформальним лідерам класу та ініціаторам насильства, взяти на себе відповідальність за дотримання нововведень усіма учнями класу. Це допоможе їм вийти з деструкційної позиції достойно. Можна також попросити допомоги у шкільного психолога. Допомоги потребують усі учасники булінгу.

Шкільний булінг не має шансів зародитися в класі, де неформальним лідером виступає сам учитель. Цікаво навіть те, що неважливо, володіє вчитель позитивним авторитетом чи авторитетом терору. У першому випадку він може зупинити прояви насильства, спираючись на повагу і любов учнів. У другому – діти змушені згуртуватися, щоб протистояти тиску самого вчителя. Тому на міжособисті у них не вистачає енергії.

Шкільна безпека – це не лише добре спланований план евакуації при пожежі, а й психологічна безпека. Саме вона забезпечує можливість для розвитку. Якщо діти почувають себе безпечно, незалежно від зовнішнього вигляду, походження і поглядів, є більше шансів, що між ними обов'язково виникне повага до відмінностей один одного.

Психологічний клімат в навчальному колективі – показник навчального закладу, який суттєво впливає на його позитивний образ в середовищі батьків. В багатьох школах більше уваги звертають на успішність, результати контрольних та олімпіад, але завдання НУШ – створити освітній простір, який дасть можливість дітям навчатися без стресу, без страху і ненависті до школи.

Головний засіб профілактики цькування у школі – це робота команди педагогів. Учителі повинні не лише досконало володіти своїми предметами, а й вміти працювати з дитячим колективом.

Висновки. Без авторитетного дорослого з дитячим насильством впоратись не можливо. Найбільш вдалий час для профілактики насильства – молодша школа. Завдання вчителя – навчити дітей позитивної взаємодії. Краще, якщо ролі лідерів і аутсайдерів не закріплені, а ієрархія в класі гармонійна. Це можливо, коли маленький колектив живе не тільки навчанням, але й іншими позакласними заходами: конкурсами, змаганнями, спільним проведенням дозвілля. Допомагають також спільнотворені правила класу. Їх можна виписати на окремому плакаті і повісити в класі. Вони не мають бути формальними. Учні і вчитель повинні слідкувати за дотриманням цих правил і обговорювати, що ще можна зробити, щоб клас став дружнім і згуртованим. До цих процесів важливо долучати батьків.

Запобігти насильству простіше, а ніж придушити його та виправити наслідки.

References

1. Бердышев И. Лекарство против ненависти. *Первое сентября*, 2005. 15 марта (№ 18). С. 3
Berdyshev, I. (2005) Lekarstvo protiv nenavisti [Hate medicine]. *Pervoe sentiabria – First of September*, 18, 3.
2. Губко А. А. Шкільний булінг як соціально-психологічний феномен. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія : Психологічні науки. 2013. Вип. 114. С. 46–50.
Hubko, A. A. (2013). Shkilnyi bulinh yak sotsialno-psykholohichniy fenomen [School Bullyng as a Social and Psychological phenomenon]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Seriya : Psykholohichni nauky – Bulletin of the T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium» Psychological sciences*, issue 114, 46–50.
3. Закон України Про освіту [Електронний ресурс]. URL : <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 23.04.2019).
Zakon Ukrainy Pro osvitu. [Law of Ukraine on Education]. *Rada.gov.ua*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua>
4. Кон И. С. Что такое буллинг и как с ним бороться? [Електронний ресурс]. *Сексология. Персональний сайт И. С. Кона*. URL: <http://www.sexology.narod.ru/info178.html>
Kon, I. S. Chto takoe bulling i kak s nim borotsya? [What is bullying and how to deal with it?]. (2014, October 12). *Seksologiya. Personalnyiy sayt I. S. Kona – Sexology. Personal site I. S. Kona*. Retrieved from: <http://www.sexology.narod.ru/info178.html>

5. Лэйнд Д. А. Школьная травля (буллинг) [Электронный ресурс]. *ZipSites.ru: бесплатная электронная интернет библиотека*. URL: <http://www.zipsites.ru/psy/psyib/info.php?>
Leynd, D. A. Shkolnaya travlya (bulling) [School baiting (bullying)]. 2015, October 22). *ZipSites.ru: besplatnaya elektronnyaya internet biblioteka – ZipSites.ru: free electronic internet library*. Retrieved from: <http://www.zipsites.ru/psy/psyib/info.php?>
6. Ожийова О. М. Булінг. Шкільний булінг: поняття та основні форми. *Вчені записки Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»*, 2009. Том XV. Харків: Видавництво НУА. С. 158–163
Ozhyiova, O. M. (2009) Bulinh. Shkilnyi bulinh: poniattia ta osnovni formy [Bulling. School bullying: concepts and basic forms]. *Vcheni zapysky Kharkivskoho ghumanitarnogho universytetu «Narodna ukrajinsjka akademija» – Scientific notes of Kharkiv Humanitarian University «People's Ukrainian Academy»*. Kharkiv, Ukraine : Vydavnytstvo NUA. Vol 15. 158–163.
7. Randall P. (2001). *Bullying in Adulthood: Assessing the Bullies and Their Victims*. Florence, KY, USA: Brunner-Routledge. Retrieved from: <http://site.ebrary.com/lib/bckharkiv/Doc?id=10053591>

Fedan T.

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-5561-5860>

PhD Student at the Department of Pedagogy, Psychology
and Methodology of Technological Education

Master Student of the Faculty of preschool, primary education and the arts

T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»

(Chernihiv, Ukraine) E-mail: tanyafedan@gmail.com

PREVENTION OF BULLYING AMONG PUPILS JUNIOR CLASSES

This article deals with the burning problem of bullying as a variety of violence. Special attention is paid to bullying at school or outside school and consists in intimidating, persecuting and slighting pupils. The concept of bullying is formulated, its types and forms at schools are shown.

Article's purpose: *to consider the phenomenon of bullying among pupils of junior school age and to disclose the peculiarities of the work of the primary school teacher in preventing bullying in the children's team.*

Methodology. *Theoretical analysis and generalization of psychological and pedagogical literature on the research problem are conducted.*

Scientific novelty. *Generalized definition of bullying; the causes of bullying among pupils of junior school age and features of behavior of the aggressor, victims and observers are considered; the peculiarities of the work of the elementary school teacher in preventing bullying in the children's team are revealed.*

Conclusions. *Bullying is unwanted, aggressive behavior among school aged children that involves a real or perceived power imbalance. The behavior is repeated, or has the potential to be repeated, over time. Both kids who are bullied and who bully others may have serious, lasting problems.*

Bullying includes actions such as making threats, spreading rumors, attacking someone physically or verbally, and excluding someone from a group on purpose.

In order to be considered bullying, the behavior must be aggressive and include: an Imbalance of Power: kids who bully use their power – such as physical strength, access to embarrassing information, or popularity – to control or harm others. Power imbalances can change over time and in different situations, even if they involve the same people.

The consequences of bullying can be severe in terms of young people's mental wellbeing, attitudes towards school, educational attainment and even potential suicide risk.

It is therefore vital to gain more information about those young people who are particularly at risk of bullying so that policy interventions can be based on good evidence and targeted at the right groups.

Key words: *bulling, violence, aggression, persecution.*

Стаття надійшла до редакції 01.05.2019 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор **О. С. Третяк**